

سلامت در زندگی اجتماعی - فرهنگی شهر
(بازنگری در آراء و مطالعات اجتماعی - فرهنگی مرتبط با سلامت در کلان شهر تهران)

دکتر ابوعلی ودادهیر
عضو هیات علمی دانشگاه تهران
سید محمد هانی ساداتی
عضو هیات علمی دانشگاه پیام نور

www.ketab.ir

معاونت امور اجتماعی و فرهنگی
اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی

انتشارات
جامعه و فرهنگ

سلامت در زندگی اجتماعی - فرهنگی شهر

(بازنگری در آراء و مطالعات اجتماعی - فرهنگی مرتبط با سلامت در کلان شهر تهران)

• نویسنده: دکتر ابوعلی ودادهیر / سیدمحمدحسینی ساداتی

• رئیس شورای سیاستگذاری پژوهش: دکتر سید محمدهادی ایازی • زیرنظر: سیدرضا مصطفوی • به سفارش: اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران • مدیر ساماندهی اثر: محمدعلی زکریایی • ناظر علمی: دکتر علیرضا محسنی تبریزی • ناشر: جامعه و فرهنگ • طرح جلد: هادی زکریایی • چاپ و صحافی: باران • نوبت چاپ: اول ۱۳۹۰ • شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه • قیمت: ۷۸۰۰ تومان • شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۹۷۷-۲۸-۴ / ISBN: 978-964-2977-28-4

همه حقوق مترتب بر این کتاب متعلق به اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران است.

استفاده از مطالب مندرج در کتاب یا ذکر مآخذ مانعی ندارد.

سرشناسه	ودادهیر/ابوعلی، ۱۳۹۰
عنوان و نام پدیدآور	سلامت در زندگی اجتماعی - فرهنگی شهر (بازنگری در آراء و مطالعات اجتماعی - فرهنگی مرتبط با سلامت در کلان شهر تهران) / ابوعلی ودادهیر، ساداتی؛ به سفارش اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران
مشخصات نشر	تهران: جامعه و فرهنگ، ۱۳۹۰
مشخصات ظاهری	۲۵۹ ص: جدول، ۲۲ × ۲۹ سم.
فروست	مطالعات شهری. سلامت و شهر تهران؛ ۲.
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۲۹۷۷-۲۸-۴
وضعیت فهرست نویسی	فیبا
یادداشت	کتابنامه
موضوع	سلامت پروری - ایران - تهران - ارزشیابی
موضوع	سلامت پروری - ایران - جنبه های اجتماعی
شناسه افزوده	ساداتی، سیدمحمدحسینی
شناسه افزوده	شهرداری تهران. اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی
رده بندی کنگره	۱۳۸۹ اس ۴ / RA ۴۲۷۱۸۱
رده بندی دیویی	۶۱۳
شماره کتابشناسی ملی	۲۲۷۹۲۴۱

اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران:

تهران - تقاطع بزرگراه کردستان و شهید گمنام، ساختمان معاونت اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران، طبقه دوم.

تلفن: ۸۲۱۰۶۰۰۰

انتشارات جامعه و فرهنگ:

تهران، خیابان طالقانی غربی، خیابان سرپرست جنوبی شماره ۹، تلفن: ۶۶۹۶۴۰۱

فهرست مطالب

۹	سرآغاز
۱۱	پیشگفتار
۱۳	مقدمه
۱۷	بخش اول: کلیات
۱۹	فصل اول: سیمای کلی مطالعه: ملاحظاتی مقدماتی درباره فراتحلیل مطالعات اجتماعی و فرهنگی سلامت در زندگی اجتماعی شهر
۱۹	سرآغاز
۲۸	بحث محوری
۳۱	مرور اجمالی پیشینه پژوهش‌های فراتحلیلی در ایران
۳۳	اهداف پژوهش
۳۳	رویکرد روش‌شناختی
۳۵	منطق، ضرورت و اهمیت پژوهش
۴۱	فصل دوم: فراتحلیل چیست؟
۴۱	منطق و سیمای تاریخی فراتحلیل
۴۵	تعریف و ویژگی‌های فراتحلیل
۴۷	تعبیر و دلالت‌های اصلی فراتحلیل
۴۷	۱- فراتحلیل به مثابه بازنگری در پیشینه پژوهشی
۵۱	۲- فراتحلیل به مثابه یک فراارزشیابی
۵۳	۳- فراتحلیل به مثابه یک تحلیل ثانویه
۵۴	۴- فراتحلیل به مثابه تحولی پارادایمی
۵۵	نتیجه‌گیری

۵۷	بخش دوم: سرمایه اجتماعی و سلامت
۵۹	فصل سوم: کلیات، نظریه پردازی و سطوح تحلیل در حیطه سرمایه اجتماعی و سلامت
۵۹	سرآغاز
۶۱	نظریه پردازی اجتماعی و فرهنگی درباره مناسبات سرمایه اجتماعی و سلامت؛ نگاهی به پیشینه جهانی موضوع
۷۰	سطوح آنالیز و مفهوم سرمایه اجتماعی در مطالعات سلامت
۷۳	فصل چهارم: سیمای مطالعاتی مربوط به رابطه سرمایه اجتماعی و سلامت
	مطالعات موجود در ایران با تأکید بر تهران: مآخذشناسی
۷۵	مطالعات منتخب در حیطه مناسبات سرمایه اجتماعی و سلامت
۸۳	فصل پنجم: بحث، نتیجه گیری و ملاحظات پایانی مربوط به بازنگری در رابطه بین سرمایه اجتماعی و سلامت
۸۴	تلاش برای شناسایی خلاءهای شناختی و معرفتی موجود در بدنه دانش و پیشینه موضوع
۸۵	راه کارها و پیشنهاداتی برای خط مشی گذار و برنامه ریز سلامت شهری
۸۹	بخش سوم: حمایت اجتماعی و سلامت
۹۱	فصل ششم: کلیات، نظریه پردازی و سطوح تحلیل در حیطه حمایت اجتماعی و سلامت
۹۱	سرآغاز
۹۷	نظریه پردازی اجتماعی و فرهنگی درباره مناسبات حمایت اجتماعی و سلامت: تأملی بر دانش و پیشینه جهانی موجود
	مکانیزم های اثربخشی حمایت اجتماعی بر سلامت
۱۰۵	استراتژی های مقابله، حمایت اجتماعی و سلامت / بیماری
۱۱۲	آثار و پیامدهای منفی و ناخواسته حمایت اجتماعی بر سلامت: موضوعی شایسته تأمل
۱۱۵	فصل هفتم: سیمای مطالعاتی مربوط به رابطه بین حمایت اجتماعی و سلامت
۱۱۵	مطالعات موجود در ایران با تأکید بر تهران: مآخذشناسی
۱۱۷	مطالعات منتخب در حیطه مناسبات بین حمایت اجتماعی و سلامت
۱۳۱	فصل هشتم: بحث، نتیجه گیری و ملاحظات پایانی مربوط به بازنگری رابطه بین حمایت اجتماعی و سلامت
۱۳۲	تلاش برای شناسایی خلاءهای شناختی و معرفتی موجود در بدنه دانش و پیشینه موضوع
۱۳۴	راه کارها و پیشنهاداتی برای خط مشی گذار و برنامه ریز سلامت شهری
۱۳۷	بخش چهارم: رفتارهای اجتماعی و فرهنگی مرتبط با تغذیه و سلامت
۱۳۹	فصل نهم: کلیات، نظریه پردازی و سطوح تحلیل در حیطه رفتارهای اجتماعی و فرهنگی مرتبط با تغذیه و سلامت
۱۳۹	سرآغاز
۱۴۲	نظریه پردازی اجتماعی و فرهنگی درباره تغذیه و مناسبات آن با سلامت: نگاهی به پیشینه جهانی موضوع
۱۵۱	فصل دهم: سیمای مطالعاتی مربوط به حیطه رفتارهای اجتماعی و فرهنگی مرتبط با تغذیه و سلامت

- ۱۵۱ مطالعات موجود در ایران با تأکید بر تهران: مآخذشناسی
- ۱۵۳ مطالعات منتخب در حیطه رفتارهای اجتماعی و فرهنگی مرتبط با تغذیه و سلامت
- ۱۵۹ فصل یازدهم: بحث، نتیجه‌گیری و ملاحظات پایانی مربوط به حیطه رفتارهای اجتماعی و فرهنگی مرتبط با تغذیه و سلامت
- ۱۶۰ تلاش برای شناسایی خلاءهای شناختی و معرفتی موجود در بدنه دانش و پیشینه موضوع
- ۱۶۱ راه‌کارها و پیشنهاداتی برای خط‌مشی‌گذار و برنامه‌ریز سلامت شهری
- ۱۶۳ بخش پنجم: محیط زیست و سلامت
- ۱۶۵ فصل دوازدهم: کلیات، نظریه‌پردازی و سطوح تحلیل در حیطه مناسبات محیط زیست و سلامت
- ۱۶۵ سرآغاز
- ۱۶۶ نظریه‌پردازی اجتماعی و فرهنگی درباره مناسبات محیط زیست و سلامت: تأملی بر پیشینه جهانی موضوع
- ۱۶۶ - مدل‌های بوم‌شناختی رفتارهای مرتبط با سلامت
- ۱۷۱ - اصول حاکم بر رویکردهای بوم‌شناختی برای تغییر رفتارهای مرتبط با سلامت
- ۱۷۴ - کاربرد مدل‌های بوم‌شناختی در رفتارهای مرتبط با سلامت
- ۱۸۳ - نتیجه‌گیری
- ۱۸۵ فصل سیزدهم: سیمای مطالعاتی مربوط به مناسبات محیط زیست و سلامت
- ۱۸۵ مطالعات موجود در ایران با تأکید بر تهران: مآخذشناسی
- ۱۸۶ مطالعات منتخب در حیطه مناسبات محیط زیست و سلامت
- ۱۹۱ فصل چهاردهم: بحث، نتیجه‌گیری و ملاحظات پایانی مربوط به بازنگری در رابطه بین مناسبات محیط زیست و سلامت
- ۱۹۲ تلاش برای شناسایی خلاءهای شناختی - معرفتی موجود در بدنه دانش و پیشینه موضوع
- ۱۹۴ راه‌کارها و پیشنهاداتی برای خط‌مشی‌گذار و برنامه‌ریز سلامت شهری
- ۱۹۷ بخش ششم: توانمندسازی و آموزش شیوه‌های ارتقاء سلامت و پیشگیری از بیماری‌ها و وضعیت سلامت
- ۱۹۹ فصل پانزدهم: کلیات، نظریه‌پردازی و سطوح تحلیل در حیطه توانمندسازی و آموزش شیوه‌های ارتقاء سلامت و پیشگیری از بیماری‌ها و وضعیت سلامت
- ۲۰۲ نظریه‌پردازی اجتماعی و فرهنگی درباره مناسبات بین توانمندسازی و آموزش شیوه‌های ارتقاء سلامت و پیشگیری از بیماری‌ها و وضعیت سلامت: تأملی بر پیشینه جهانی موضوع
- ۲۱۳ فصل شانزدهم: سیمای مطالعاتی مربوط به حیطه توانمندسازی و آموزش شیوه‌های ارتقاء سلامت و پیشگیری از بیماری‌ها و وضعیت سلامت
- ۲۱۳ مطالعات موجود در ایران با تأکید بر تهران: مآخذشناسی
- ۲۱۹ مطالعات منتخب در حیطه توانمندسازی و آموزش شیوه‌های ارتقاء سلامت و پیشگیری از بیماری‌ها و وضعیت سلامت
- ۲۲۳ فصل هفدهم: بحث، نتیجه‌گیری و ملاحظات پایانی مربوط به حیطه توانمندسازی

۲۳۵	و آموزش شیوه‌های ارتقاء سلامت و پیشگیری از بیماری‌ها و وضعیت سلامت تلاش برای شناسایی خلاءهای شناختی و معرفتی موجود در بدنه دانش و پیشینه موضوع راه‌کارها و پیشنهاداتی برای خط‌مشی‌گذار و برنامه‌ریز سلامت شهری
۲۳۹	بخش هفتم: بحث، نتیجه‌گیری و ملاحظات پایانی کتاب
۲۴۱	فصل هجدهم: بحث، نتیجه‌گیری و ملاحظات پایانی کتاب
۲۴۱	سرآغاز
۲۴۱	جمع‌بندی: نگاهی اجمالی بر نتایج این بازنگری علمی
۲۴۴	تحلیلی از نیازهای ساختاری و شناختی
۲۴۵	تنگناها و خلأهای عمده شناختی و معرفتی
۲۴۵	سخن پایانی
۲۴۷	منابع
۲۵۵	پیوست

به نام خدا

سرآغاز

تحقیق و پژوهش زیربنای توسعه پایدار است. بر پایه پژوهش‌های توسعه‌ای و کاربردی می‌توان ابعاد مختلف شهرها را شناخت، شرایط موجود را بررسی و مختصات ساختاری-تاریخی آن‌ها را خصلت‌یابی نمود، با نیازها، انتظارات و دغدغه‌های شهروندان، صاحب‌نظران و مدیران شهری آشنا شد و با اتکا به دانش نظری و تجربی، راه‌هایی را برای حل مسائلی که شهر و شهروندان با آن‌ها مواجه هستند یافت و الزامات و ملاحظات آن‌ها را در توسعه شهرها بکار گرفت.

شهرداری تهران از طریق اتخاذ سیاست‌های بهبود کیفیت زندگی شهروندان (با رویکرد اجتماعی و فرهنگی) نسبت به ایجاد مدیریت یکپارچه اجتماعی و فرهنگی مبادرت ورزیده‌است تا مداخله در حوزه‌های مختلف با جهت‌گیری‌های جدید در کلان شهر تهران انجام شود.

در نگاه مدیریت جدید شهری، شهر تبلور فضایی از عملکردهای انسان در راستای برطرف کردن نیازهای اوست و در هر برهه‌ای از زمان با توجه به دانش و توقعات شهروندان و همچنین شرایط اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه، توسعه می‌یابد. تغییراتی که در روند شهرنشینی رخ می‌دهد تابعی است از تغییراتی که در زندگی اجتماعی، اقتصادی و سیاسی صورت می‌پذیرد.

یکی از انتقادهای اساسی و جدی که همواره متوجه مدیران شهری بوده، عدم توجه به مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی در طرح‌های توسعه‌ای است، به‌همین سبب صاحب‌نظران و متفکران اجتماعی معتقد هستند به رغم سرمایه‌گذاری و هزینه‌های هنگفت در شهرهای ایران، کیفیت زندگی بهبود چندانی نسبت به گذشته نیافته است و حتی محدودیت‌ها و مشکلات شهروندان بیشتر شده است، زیرا برنامه‌های توسعه‌ای شهرها در دهه‌های گذشته مهم‌ترین عناصر حیات اجتماعی شهرها یعنی باورها، ارزش‌ها و هنجارها را نادیده گرفته است.

یکی از راه‌های ایجاد پیوند میان فرهنگ و برنامه‌ریزی شهری انجام و کاربست پژوهش‌های فرهنگی و اجتماعی است، که در این دوره از مدیریت شهرداری تهران، به سبب رویکرد اجتماعی و فرهنگی به مسائل شهری، بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته است. به منظور پاسخگویی به پرسش‌های مدیران و کارشناسان، سالانه صدها مطالعه و پژوهش در قالب نظر سنجی، نیاز سنجی، ارزیابی، سنجش اثربخشی و تحلیل و تبیین مسائل شهری توسط اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران انجام می‌پذیرد.

اثری که پیش روی شماست یکی از آثار پژوهشی این حوزه است که علاوه بر کارگزاران شهری، صاحب نظران، اساتید و دانشجویان نیز می توانند از نتایج و یافته های آن بهره گیرند.
در پایان برخود لازم می دانم از مدیرکل مطالعات اجتماعی و فرهنگی، همکاران ایشان و پژوهشگران محترم طرح صمیمانه تقدیر و تشکر نمایم.

سید محمدهادی ایازی

معاون امور اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران

www.ketab.ir

پیشگفتار

شهر پدیده‌ای فرهنگی است. توسعه شهرها در زمینه حمل و نقل عمومی، شهرسازی، خدمات شهری و فعالیت‌ها و فضاهای فرهنگی و اجتماعی تحت تأثیر باورها، ارزش‌ها و هنجارهایی است که در بین شهروندان و کارگزاران مدیریت شهری وجود دارد. توسعه هر یک از ابعاد شهری بدون توجه به مختصات و ویژگی‌های فرهنگی آن‌ها کمک چندانی به ارتقای سطح کیفیت زندگی شهروندان نخواهد کرد، بلکه پیامدهای خواسته و ناخواسته فراوانی را برای مردم به بار خواهد آورد. بر این اساس پژوهش و مطالعات اجتماعی و فرهنگی در سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی شهری جایگاه و اهمیت ویژه‌ای دارد.

طرح‌ها و پروژه‌های شهری با ماهیت کاملاً فیزیکی می‌توانند تأثیر مثبت و منفی بر فرهنگ شهر داشته باشند. تجارب گذشته نشان داده که هیچ پروژه کالبدی فاقد کارکرد اجتماعی نیست و حتی ممکن است گستره آن به مراتب بیشتر از دستاوردهای فیزیکی آن باشد.

شهرداری تهران با این نگرش نسبت به شهر پژوهش‌های اجتماعی و فرهنگی گوناگونی را پایه‌گذاری نموده است و سالانه با استفاده از ظرفیت‌های موجود دانشگاهی و دیگر مراکز علمی و بهره‌گیری از توانمندی اساتید و صاحب‌نظران این حوزه، پژوهش‌های توسعه‌ای و کاربردی را در مورد مسایل اساسی کلان‌شهر تهران طرح‌ریزی و اجرا نموده است. اشاره می‌نماید که این طرح‌ها متأثر از سیاست‌ها، اسناد بالادستی و فعالیت‌های عمده شهرداری و همچنین اعلام نیاز مدیران بوده و گاهی هم مبتنی بر پیشنهاد پژوهشگران در جهت شناخت و بررسی مسایلی است که به‌طور مستقیم از طریق اداره‌کل مطالعات، نظارت و اجرا می‌گردد تا از نتایج و یافته‌های آن در برنامه‌ریزی استفاده شود.

اداره‌کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی، به منظور معرفی چارچوب سیاست‌گذاری پژوهشی خود و در جهت هماهنگی و هم‌نوایی پژوهشگران با مسوولان شهرداری، راهکاری نظری با عنوان چرخه یا فرآیند پژوهش تنظیم نموده تا به کمک آن بتوان با شناخت وضع موجود در جهت رسیدن به وضع مطلوب به‌گونه‌ای روشمند گام برداشت.

در این راستا با استفاده از معیارهایی به تدوین شرایط مطلوب اقدام می‌شود تا از این طریق بتوان شکاف یا به عبارت دیگر فاصله بین وضع موجود و مطلوب را مشخص کرد. چهار روش عمده برای تعیین وضع مطلوب وجود دارد: یکی از آنها تهیه استانداردهای جداگانه با بهره‌گیری از اسناد ابلاغی یا تدابیر مدیران ارشد است. طی روش دوم استانداردهای جهانی ملاک عمل قرار می‌گیرد. یکی دیگر از شیوه‌ها مقایسه شاخص‌های شهر

تهران با کلان‌شهرهای دیگر ایران و یا کشورهای با ویژگی‌های مشابه است. در روش آخر شاخص‌های سنوات گذشته می‌تواند مبنای مناسبی برای برنامه‌ریزی و تغییر شرایط به دست دهد. برای نشان دادن وضع موجود شهر تهران، پژوهش‌هایی از نوع توصیفی توسط اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی تعریف می‌گردد که بخشی از فعالیت‌های پژوهشی سالانه را تشکیل می‌دهد، مانند فعالیت‌ها و مصرف کالاهای فرهنگی، سرمایه اجتماعی، ارزش‌ها و نگرش‌ها، آسیب‌های اجتماعی، سلامت شهری و مسایل شهر تهران که بیشترین کاربرد این نوع پژوهش‌ها شناخت وضع موجود و استفاده از داده‌های آن در سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی است.

پس از مقایسه وضع موجود با وضع مطلوب، فهرستی از مسائل و نیازهای شهری بدست خواهد آمد که خروجی آن تعیین عناوین مطالعات بعدی است. عنوان‌های مزبور برای پژوهش‌هایی از نوع تبیینی و یا برگزاری جلسات تخصصی برای پاسخ به چرایی آن چه که در حوزه فرهنگی و اجتماعی شهر رخ می‌دهد در نظر گرفته می‌شود. عناوینی نظیر بررسی عوامل افزایش آسیب‌های اجتماعی در کلان‌شهر، عوامل فرسایش سرمایه اجتماعی و ... را می‌توان در ردیف پژوهش‌هایی از نوع تبیینی برشمرد. همچنین بحث‌های کارشناسی با حضور صاحب‌نظران برای یافتن راهبردها و راه‌کارهای کاربردی نحوه تامین نیازهای شهروندان روش دیگری است (تا نشان دهد چگونه می‌توان مسایل شهر را حل کرد).

فعالیت‌های پژوهشی اداره کل مطالعات با تدوین و اجرای برنامه‌ها پایان نخواهد یافت. ارزیابی و تعیین میزان اثربخشی آنها نوع دیگری از پژوهش‌های حوزه اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران را تشکیل می‌دهد، تا اگر هر یک از برنامه‌ها فاقد اثر بخشی مناسب و مؤثری در عرصه شهری هستند از فهرست برنامه‌های سالانه شهرداری حذف گردند. این چرخه به ترتیبی که توصیف شده‌است انجام می‌پذیرد. نمی‌توان گفت که همه فعالیت‌ها و اقدامات شهرداری تهران مبتنی بر پژوهش‌ها و نتایج حاصل از این فرآیند انجام می‌پذیرد، اما اراده، تلاش و جهت‌گیری اصلی مدیریت شهری انجام پژوهش‌ها از نوع توسعه‌ای و کاربردی است تا هیچ برنامه و فعالیتی بدون پشتوانه پژوهشی و مطالعاتی در کلان‌شهر تهران اجرا نگردد.

پژوهش "سلامت در زندگی اجتماعی - فرهنگی شهر (بازنگری در آراء و مطالعات اجتماعی - فرهنگی مرتبط با سلامت در کلان شهر تهران)" توسط پژوهشگران محترم، آقایان دکتر ابوعلی ودادهیر و سید محمدحسینی ساداتی در راستای سیاست پژوهشی اداره کل مطالعات انجام پذیرفته است. امیدوارم کاربست نتایج آن توسط مدیران مربوطه در شهرداری تهران بتواند در حل مسایل و مشکلات شهر و شهروندان تهران مؤثر باشد.

در پایان بر خود لازم می‌دانم از پژوهشگران و نویسندگان محترم طرح و همچنین معاون پژوهشی، مدیران و کارشناسان مطالعات و سنجش افکار که هرکدام به نوبه خود نقشی در به نتیجه رساندن این اثر داشته‌اند صمیمانه تقدیر و تشکر نمایم.

سیدرضا مصطفوی

مدیر کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران

وقتی که ما درباره اینکه چگونه شهرها ممکن است روی سلامت اثرگذار باشند می‌اندیشیم، اساساً بایستی بر این نکته واقف باشیم که شهرها در واقع قضاها و محل‌های استقرارند، جایی که شمار زیادی از مردم در مجاورت هم زندگی می‌کنند.

گالیا و ولاهوف، ۲۰۰۵: ۴

مقدمه

در عصر حاضر، دیگر رویکردهای یک بعدی و تکرار شونده برای شناخت کامل پیچیدگی‌ها و مدیریت بر مسائل مرتبط با سلامت، به ویژه در زندگی اجتماعی- فرهنگی شهرها کافی نیست و به نظر می‌رسد که اتخاذ پارادایم‌ها و رویکردهای متفاوت، با ماهیت بازاندیشانه، میان- و چند- رشته‌ای و مبتنی بر شواهد چندوجهی ضروری است. رویکردهای جدید بایستی بتوانند بر ابهامات و اشتباهات موجود چیره شده و مدل‌های اثربخش‌تر و واقع‌بینانه‌تری را در مدیریت و حل مسائل مرتبط با سلامت شهر و شهروندان بکار برند.

بر این اساس، از حیث نظری و مفهومی، نقد رویکردها و مدل‌های کلاسیک زیست‌پزشکی (بیومدیکال) و در پیش گرفتن رویکردهای تلفیقی و میان‌رشته‌ای با محوریت مدل‌های اجتماعی- فرهنگی سلامت، می‌تواند در امر مدیریت مسائل مرتبط با سلامت شهری بسیار راه‌گشا باشد. از این رو، این کتاب تلاشی است برای معرفی و به‌کار بستن رویکردی اجتماعی- فرهنگی درباره سلامت شهر و شهروندان، هرچند که مدل‌ها و روایت‌های دیگر مربوط به موضوع را نیز مورد غفلت قرار نداده است. از این منظر، این عوامل یا تعیین‌کننده‌های اجتماعی- فرهنگی^۱ هستند که سلامت و بیماری شهروندان را تعیین می‌کنند، به‌طوریکه علاوه بر آثار و دلالت‌های پنهان و غیرمستقیم خود بر سلامت و بیماری شهروندان، به شکلی مستقیم نیز سلامت آنان را تحت‌تأثیر قرار می‌دهند. بنابراین، سلامت و بیماری شهروندان قبل از هر چیز، ریشه در عوامل و تعیین‌کننده‌های اجتماعی- فرهنگی و همبسته‌های آنها دارد و مدیریت مسائل مرتبط با سلامت در زندگی اجتماعی کلان شهری مانند تهران، بدون توجه به این تعیین‌کننده‌ها و اهمیت دادن به مدل‌ها و مداخلات منبث از آنها عملاً ممکن نیست. با اتخاذ رویکردی مشابه، و از میان تعیین‌کننده‌ها و همبسته‌های مختلف اجتماعی- فرهنگی و محیطی، این مطالعه صرفاً پنج حیطه پژوهشی زیر را مورد توجه قرار داده

است: سرمایه اجتماعی و سلامت؛ حمایت اجتماعی و سلامت؛ محیط‌زیست / اکولوژی و سلامت؛ تغذیه و رفتارهای اجتماعی و فرهنگی مربوط به آن و سلامت؛ و توانمندسازی، آموزش مهارت‌ها/ شیوه‌های ارتقاء سلامت و راه‌های پیشگیری از بیماری‌ها و وضعیت سلامت.

به علاوه، این کتاب تلاشی است برای ترسیم سیمایی از بدنه دانش و پیشینه پژوهشی مربوط به مطالعات اجتماعی- فرهنگی سلامت در کلان‌شهر تهران. مباحث و شواهد ارائه شده در کتاب نشان خواهد داد که این رویکرد یا مدل فکری، هنوز در دوران کودکی یا جوانی خود به سر می‌برد و بضاعت دانش و مطالعات ما در هر یک از حیطه‌های پنج‌گانه مورد مطالعه، کافی و راضی‌کننده نیست. وانگهی، بخش عمده‌ای از مطالعات تحت بازنگری در این کتاب، از نوع پژوهشی و مقطعی بوده، تا مداخله‌ای، برنامه‌محور، اقدام‌پژوهانه و طولی.

از سویی دیگر، به نظر می‌رسد که این کتاب از حیث روش‌شناختی نیز دلالت‌ها و نتایجی برای مدیریت سلامت شهری به همراه دارد. رویکرد کلی این کتاب این است که با گسترش و "فراگیری علم و مؤسسات آموزش عالی"^۱ در کشور و گرایش فزاینده شهروندان برای فهم و انجام کار علمی و مشارکت بیشتر در برنامه‌های آموزشی، پژوهشی و حرفه‌ای دانشگاه‌ها و سایر مراکز تولید، توزیع و مصرف دانش، اکنون زمان مناسب برای توسعه و کاربرد روش‌هایی برای بازنگری و ترکیب نتایج قبلی فرا رسیده است. به عبارت بهتر، از جمله کارآمدترین استراتژی‌های مدیریت و حل بحران‌ها و مسائل مرتبط با سلامت در کلان‌شهری نظیر تهران، در حال حاضر، بازنگری و به کار بستن روش‌های مبتنی بر ترکیب نتایج کسب‌شده از مطالعات علم- فناوریانه و گسترش اعمال مبتنی بر شواهد و به‌طور خاص انجام بازنگری‌های سیستماتیک و فراتحلیلی است. در این کتاب، هنر بازنگری و سنتز به معنی روش‌شناختی و سیستماتیک آن، با هدف معرفی یکی از کاراترین رویکردها (رویکرد فراتحلیلی) برای فهم و مدیریت مسائل مرتبط با سلامت شهری و تبدیل آنها به برنامه‌ها و مداخلات علم‌محور اجتماعی و تفهیم مناسب‌تر آنها به جامعه، مدنظر قرار گرفته و تلاش شده است نوع خاصی از فراتحلیل که شاید بتوان آن را فراتحلیل کیفی نام نهاد، برای بازنگری در حیطه‌های پنج‌گانه مورد مطالعه، مورد استفاده قرار گیرد. بنابراین، با توجه به لاغر بودن و کم بضاعتی بدنه دانش و پیشینه مطالعاتی در هر یک از حیطه‌های پنج‌گانه تحت بازنگری و محدودیت‌ها و تنگناهای روش‌شناختی موجود، این کتاب فی‌نفسه دربرگیرنده یک مطالعه فراتحلیلی به معنی کلاسیک و کمی-آماري آن نیست، بلکه مشتمل بر یک مطالعه بازنگرانه و شبه‌فراتحلیلی است که با هدف ایجاد زمینه برای استخراج راه‌کارهایی برای مدیران، خط-مشی‌گذاران و برنامه‌ریزان حوزه سلامت شهری انجام شده است.

این کتاب در هفت بخش و هیجده فصل سازماندهی و تنظیم شده است. کوشش بسیاری صورت گرفته است تا نگارش، تدوین و چاپ کتاب با صحت و دقت همراه باشد. اما به رغم تمامی این تلاش‌های صورت گرفته، این سیاه مشق را به لحاظ محتوایی و شکلی، تمام شده و بی عیب و نقص نمی‌دانیم. از این رو، امید است اساتید بزرگوار، همکاران محترم و سایر خوانندگان کتاب، از جمله علاقه‌مندان، مدیران، خط-مشی‌گذاران و برنامه‌ریزان حوزه سلامت شهری، رهنمودهای ارزنده و سازنده خود را در بهبود و اصلاح کتاب از ما دریغ نفرمایند. این کتاب مخاطب مشخصی ندارد و مطالعه آن برای مدیران، پژوهشگران، کاوشگران و علاقه‌مندان حوزه سلامت شهری توصیه می‌شود.

بی‌تردید، تدوین و نگارش این کتاب راه، از نخستین تا واپسین کلمه آن، مدیون راهنمایی‌ها، هم‌فکری‌ها، دل‌گرمی‌ها و پشتیبانی‌های همکاران، دوستان و اعضای خانواده خود هستیم، که مسلماً بدون کمک این عزیزان امکان طی این مسیر برایمان فراهم نمی‌گردید. به سرانجام رسیدن این پژوهش، بدون حمایت همه-جانبه، مسئولیت‌پذیری و پی‌گیری‌های همکار محترم جناب آقای سید رضا مصطفوی و همکاران سخت-کوش و فرهیخته ایشان در اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران، از جمله خانم‌ها صوفی، زمانی و علیزاده و آقایان دارابی و عبدالله زاده ممکن نبود، که از این جهت، بی‌نهایت از ایشان سپاسگزاریم.

در تدوین این کتاب، در نهایت تواضع، خود را مدیون دانش سرشار، هم‌فکری، ترغیب و تشویق استاد محبوب‌مان، جناب آقای دکتر محمود قاضی طباطبائی می‌دانیم. همچنین وظیفه‌ی خود می‌دانیم از کمک‌ها، تشویق‌ها و نظرات ارزشمند دوستان عزیزمان ایوب زاوی، زینب یوسف‌زاده و زهره سمیعی که هر کدام به نحوی ما را در تدوین این کتاب یاری داده و ترغیب کرده‌اند، سپاس‌گزاری نماییم. به علاوه، بر خود واجب می‌دانیم که از استاد و همکار اندیشمند و بزرگوارمان، دکتر علیرضا محسنی تبریزی، به خاطر زحمات بی-دریغی که برای نظارت بر مطالعه و ارزشیابی کتاب بر عهده داشته‌اند و در این راه ما را با آراء و توصیه‌های دانشمندانه و ذی‌قیمت خود در به‌نویسی کتاب یاری نموده‌اند، قدردانی نماییم. همچنین، جا دارد از همکار پژوهشگر و فرهیخته‌مان، رییس موسسه جامعه و فرهنگ، جناب آقای محمد علی زکریایی، که سهم بسزایی در سازماندهی و انتشار این کتاب داشته‌اند، تشکر نماییم. ایشان علاوه بر ویرایش و تنظیم کتاب به شکل فعلی، کاستی‌ها و مشکلات علمی و محتوایی کتاب را با نگاه دقیق خود رصد کرده و به شکل شایسته‌ای به ما یادآوری نمودند. در بخش مطالعات اسنادی نیز، عزیزان سختکوش، آقایان داود احمدی قیداری، محمدحسین یوسف‌زاده، آرمان احمدی‌زاد و صابر نقوی و خانم‌ها بنت‌الهدی یوسف‌زاده، عطیه‌الحسینی، سارا کرمانی‌ها و محیا منصوریان، همراه و یاریگرمان بودند که پشتکارشان در جستجو، کشف، مطالعه و جمع‌آوری داده‌های مرتبط با موضوع، نه‌تنها بسیار اثرگذار، بلکه آموزنده نیز بوده است، که جا دارد در اینجا از تلاش‌های ایشان نیز سپاسگزاری نماییم. در نهایت و مهم‌تر از همه، پیکربندی و نگارش این کتاب وام‌دار کلیه نویسندگان و پژوهشگران مطالعات اجتماعی- فرهنگی سلامت شهری و علاقه‌مندان جامعه‌شناسی و

مردم شناسی سلامت، بیماری و تغذیه است که با آثار، نوشته‌ها و پژوهش‌های خود، مطالعات اولیه یا منابع اصلی این بازنگری را خلق کردند. درود بی‌پایان بر تمامی‌شان.

امیدواریم این پژوهش بتواند گام کوچکی در جهت مطالعات علمی دقیق‌تر و بیشتر، با هدف ارتقاء سلامت شهری، رفاه عمومی و نشاط همه‌جانبه برای تمامی شهروندان کلان‌شهر تهران و سایر شهرهای ایران زمین باشد. در پایان، این کتاب یا فی‌الواقع این سیاه‌مشق را به استاد دانشمند و گرانقدردمان، دکتر محمود قاضی طباطبایی، به پاس همه سجایایی اخلاقی و انسانی، فرهیختگی، سلوک علمی و نیز تمامی آموزه‌ها و درس‌های رسمی و غیررسمی‌اش در گذشته، حال و آینده تقدیم می‌کنیم.

ابوعلی ودادهیر و سیدمحمدحسینی ساداتی

تهران، اسفند ۱۳۸۹ خورشیدی

www.ketab.ir